

«Мої бабуся й дідусь – сепаратисти». Як українська молодь сприймає свою національну спільноту¹

Ліна Клименко

Університет Тампере, Фінляндія

Переклад з англійської Евеліни Супрунюк

Анотація: У статті на основі дискусій у фокус-групах з молодими українцями аналізується те, як українська молодь сприймає свою національну спільноту. Розуміння націоналізму в дослідженні базується на концепції дискурсивного формування нації. Згідно з цією концепцією націоналізм розглядається як певний спосіб дискурсу, що відображає інтерпретацію громадянами того, з кого складається нація. Аналіз дискусій у фокус-групах показує, як молоді українці сприймають українську націю, розглядаючи її як спільноту з певним соціально-політичним порядком, культурою й менталітетом.

Ключові слова: націоналізм, дискурс, фокус-групи, молодь, Україна.

Вступ

Учасник II-A: Я б не назвала своїх бабуся й дідуса патріотами. Їх можна навіть назвати, як каже моя мама, сепаратистами. Та ми нічого не вдіємо, вони такі, які є.

Ведуча: Сепаратистами? В якому сенсі?

Учасник II-A: Я сказала так, бо не знаю, як ще це назвати. Вони народилися в Радянському Союзі і хочуть жити так, як жили в

Український переклад виконано в рамках навчально-виробничої практики студентів-магістрів з перекладу та редагування, яка є частиною освітньої програми «Художній переклад з англійської мови, літературне редагування та менеджмент перекладацьких проєктів» кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Керівники навчально-виробничої практики: д.філол.н., професор Лада Коломієць, к.філол.н., асистент Олена Підгрушна.

¹ Автор дякує учасникам фокус-групи за готовність поділитися своїми поглядами. Особлива подяка двом анонімним рецензентам за уважне прочитання рукопису й конструктивні коментарі.

Радянському Союзу. Тобто хочуть жити в Росії. Але ми, молоде покоління, зовсім інші. От чесно, я хочу жити в Україні.

Ця цитата з дискусії з фокус-групою молодих людей в Україні в 2014-15 роках демонструє, як молода українка визначає свою національну ідентичність. Такий приклад показує, що для цієї молоді особи найбільшою визначальною рисою її почуття приналежності до української нації є вірність українській державі. Це явно суперечить уявленням її дідуся й бабусі про національну приналежність. Насправді, враховуючи зміни, що відбулися в українському суспільстві після Євромайдану 2013–14 років, анексії Росією Криму й підтримки нею сепаратистських угруповань на сході України (Донбас), кілька нещодавніх досліджень показали, що поняття українців стосовно того, що являє собою українська нація або, інакше кажучи, що означає бути українцем, суттєво змінилося (Кулик (Kulyk), «National Identity» («Національна ідентичність»), Кулик (Kulyk), «Shedding Russianness» («Позбавляємось російського»), Онуч і Гейл (Onuch and Hale), Онуч та ін. (Onuch et al.), Поп-Елечес і Робертсон (Pop-Eleches and Robinson), Сасе й Лакнер (Sasse and Lackner)). Такий висновок можна зробити з огляду на зміну ставлення людей до української мови, української державності та відносин України з Росією. Це ставлення може відрізнятися залежно від регіонального, етнічного або мовного походження.

На додачу до попередніх досліджень у цій статті наведено детальніше пояснення того, що українці думають про свою національну ідентичність у вищезгаданому контексті. Стаття розглядає молодь як окреме покоління українського суспільства. Вона доповнює нещодавні дослідження на тему ставлення молоді до свого повсякденного життя (Petig (Röthig)) та її уявлення про східний кордон України (Фурньє (Fournier)). Однак у цій роботі особлива увага приділяється сприйняттю молодими людьми своєї національної спільноти й свого місця в ній. У дослідженні наголошується, що молоді люди, які народилися в незалежній Україні після розпаду Радянського Союзу, відіграють важливу роль у соціально-політичних змінах у країні, а його результати доводять, що їхні політичні погляди й уявлення про українську націю істотно відрізняються від уявлень покоління їхніх бабусь і дідусів, яке виросло в Радянському Союзі.

Враховуючи кількісний (або змішаний) підхід до попередніх досліджень української національної ідентичності, в цій роботі використовуються фокус-групи як метод дослідження. На відміну від попередніх досліджень, які працюють із заздалегідь визначеними категоріями ідентичності, вибраними учасниками дискусії, цей метод дозволяє учасникам дослідження визначити близькі для них теми. За

умови якісного збору й аналізу даних обговорення в фокус-групі відображає, що люди думають або відчувають стосовно конкретного питання. Дослідницький характер фокус-груп дозволяє виявити тематичні закономірності між уявленнями учасників, які пояснюють явище, що досліджується. Згідно з традицією інтерпретаційного якісного методу дослідження, фокус-групи останнім часом стали використовуватися як самостійний метод дослідження (Барбур (Barbour), Морган (Morgan)). Окрім тематичного аналізу, аналіз взаємодії між учасниками дослідження в рамках фокус-групи дозволяє дослідникам простежити, як ці теми виникають і як обговорюються. Фокус-група може сприяти дослідженню поглядів і думок, які не так легко обговорювати під час індивідуальної бесіди. Дуже важливо стежити за тим, як взаємодіють учасники фокус-групи, коли вони погоджуються або не погоджуються, неправильно розуміють одне одного, ставлять запитання або намагаються переконати одне одного (Кітцінгер (Kitzinger), Смітсон (Smithson)).

На відміну від попередніх досліджень, присвячених уявленням українців про українську державність, це дослідження базується на конструктивістських, або за визначенням Умута Озкірімлі (Umut Özkirimli), «нових підходах до вивчення націоналізму», а саме підходах, що підкреслюють роль культури у визначенні націоналізму (169-219). У такому контексті культура розглядається не як статичне явище, а як поняття, яке постійно переглядається і переосмислюється політиками й простими людьми, які складають національну спільноту. Таким чином, культура пов'язана з соціальною фрагментацією, зміною поколінь та ієрархією влади (Озкірімлі (Özkirimli) 169). Під ці підходи підпадають концепції банального, феміністського, постколоніального, дискурсивного і групового націоналізму (Андерсон (Anderson), Білліг (Billig), Брубейкер (Brubaker), Калгун (Kahun), Юваль-Девіс (Yuval-Davis), Чаттерджі (Chatterjee), Озкірімлі (Özkirimli) 169-219), і ця робота базується на концепції дискурсивного формування нації, яка підкреслює інтерпретаційний підхід до вивчення націоналізму.

НАЦІЯ ЯК ДИСКУРСИВНЕ ФОРМУВАННЯ

У своїй роботі про теорії націоналізму Озкірімлі (Özkirimli) пропонує визначити націоналізм як ««дискурс», особливий спосіб бачення та інтерпретації світу, систему цінностей, який допомагає нам осмислити і структурувати реальність, що нас оточує» (206). Він стверджує, що це визначення націоналізму не заперечує існування певної нації, а радше прагне підкреслити роль людських інтерпретацій у визначенні поняття нації. Озкірімлі наводить три взаємопов'язані результати

дискурсу націоналізму. По-перше, націоналізм розділяє світ на «нас» і «них», підкреслюючи чітку ідентичність кожної групи. На перше місце ставиться вірність нації, яка концептуалізується як джерело політичної легітимності. По-друге, визначається, що історію країни часто використовують політики й населення, щоб легітимізувати свої політичні дії. По-третє, передбачається створення спільної території, створюючи образ «дому». Однак не слід забувати, що дискурс націоналізму також носить умовний характер, оскільки він виникає в результаті динамічного процесу переговорів у спільноті, різноманітній за етнічними, культурними, класовими, гендерними або сексуальними ознаками (Озкрімлі (Özkrimli) 205-17).

На думку Алана Фінлейсона (Alan Finlayson), який писав про ідеологію й дискурс, націоналізм можна розуміти як дискурсивне об'єднання соціального формування, тобто як продукт певної політичної й соціальної практики. Інакше кажучи, націоналізм – це форма ідеологічного дискурсу, що відображає дискурсивну конструкцію і світогляд національної спільноти. Дискурс націоналізму часто зосереджений на одній конкретній нації та її характеристиках, а саме на тому, хто є членом національної спільноти і яким чином нація представлена як унікальне формування. Ці твердження часто використовуються для узаконення національного самовизначення. Дискурс націоналізму приписує члену нації певні правила й моделі поведінки, згідно з якими людина може бути визнаною «хорошим» членом національної спільноти. Зрештою, Фінлейсон стверджує, що націоналізм – це динамічний і суперечливий процес, який включає постійне (пере-)формування визначення того, що означає бути нацією і хто є її справжніми представниками.

Крейг Калгун (Craig Calhoun) визначає націоналізм як дискурсивне формування й особливий спосіб говорити або діяти по відношенню до нації. На його думку нації потрібно визначати за тими твердженнями, що люди висовують про них. Для того, щоб спільноту визнали «національною», необхідний певний рівень солідарності між групою людей. Таким чином, те, що люди думають про свою націю, відіграє вирішальну роль у тому, як її сприймають інші. Калгун наводить деякі характеристики, які часто асоціюються з нацією: кордони розселення людей; уявлення про те, що місце проживання є невід'ємною частиною їхнього життя; суверенітет цієї території; легітимність нації з точки зору населення; загальне сприйняття колективних справ; культура, мова, спільні вірування, цінності та звичаї людей на цій території; спільна історія, походження або расові характеристики, а також особливе ставлення до певної території. Однак у той же час Калгун наголошує, що не існує ідеального списку характеристик нації. Наведені приклади – лише шаблон для визначення нації, і деталі цього

шаблону щоразу змінюються. Нації не можна визначати тільки за тим, чи вони незалежні або чи мають чіткі кордони. Вони визначаються через твердження, які люди виголошують про них, і через те, як вони мобілізують своє населення, щоб претендувати на національну ідентичність (Калгун (Calhoun) 1–8).

Інтерпретативний або конструктивістський підхід до аналізу національної ідентичності наголошує на суб'єктивній, когнітивній та інтерпретативній природі націоналізму. Згідно з конструктивістським визначенням націоналізму не можна визначати нації за суб'єктивними критеріями, а тільки за уявленнями та твердженнями людей про їхню національну спільноту. Спостерігаючи за тим, як категорії національності використовуються політиками й звичайними громадянами, ми бачимо, що такий підхід демонструє множинність національних ідей, присутніх у суспільстві, та протиріччя, які виникають через різноманітність уявлень про національність. Тому такий підхід до вивчення націоналізму показує, що групи, які входять або не входять у національну спільноту, можуть змінювати свій статус у будь-який час в контексті політичних і соціальних змін у країні. Відповідно змінюються й критерії, за якими можна ідентифікувати націю (на основі спільної території, історії, мови, раси, переконань, тощо).

Визначення УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

У цій статті досліджуються популярні уявлення української національної спільноти на основі обговорень у фокус-групах з молодими людьми (віком від 18 до 22 років), які на момент збору даних (вересень 2014 р. та квітень 2015 р.) були студентами різних вищих навчальних закладів та жителями Полтави, що знаходиться в Центральній Україні (Див. табл. 1). Через особисті контакти автора було набрано 12 учасників. Молоді люди ідентифікували себе як громадяни України й етнічні українці. Вони були родом з різних областей України, але приїхали до Полтави навчатись.

Таблиця 1. Характеристики фокус-груп.

Характеристика	Група I	Група II	Група III
розмір групи	4 особи	3 особи	5 осіб
стать	1 жінка 3 чоловіки	жінки	3 жінки 2 чоловіки
вік	18-21	18-19	20-22
зайнятість	студенти	студенти	студенти
громадянство	українці	українці	українці
національність	українці	українці	українці
національність батьків	українці	українці	українці
місце проживання	Полтава	Полтава	Полтава
місце народження	Чернігів Херсон Тернопіль Полтава	Миколаїв Луганськ Полтава	Полтава
рідна мова	3 – українська 1 – немає відповіді	1 – українська 2 – немає відповіді	4 – українська 1 – немає відповіді
релігія	православні	2 – православні 1 – невірний	православні

Молодим людям у фокус-групах були поставлені запитання для вивчення їхніх уявлень про українську націю, що стосуються різних аспектів національної ідентичності, наприклад, мови, культури, статі й релігії. Хоча ці категорії були запозичені з попередніх досліджень національної ідентичності в різних країнах, очікувалося, що учасники фокус-груп наповнять ці категорії власним змістом (Водак та співавтори (Wodak et al.), Перді й Вільс (Purdie and Wilss)). Крім того, завдяки напівструктурованій формі співбесіди учасники дослідження могли створити власні категорії. Потім анонімні аудіозаписи обговорень було проаналізовано шляхом порівняння результатів учасників як у групах, так і між групами, а також шляхом кодування категорій і субкатегорій, які виникали в даних та які стосувалися теми дослідження. До того ж, окрема увага зверталася на динаміку груп, тобто досліджувалося, як учасники обговорювали суть питання «Що означає бути українцем?». Студенти також повинні були заповнити

короткі анкети, в яких вони вказували свої основні демографічні дані (вік, місце народження, громадянство, національність, рідну мову, релігію), а потім відповісти на питання, що для них означає бути українцем (було дано кілька відповідей на вибір) (Див. табл. 2). Відповіді на ці запитання використовувалися як довідкова інформація про учасників фокус-груп.

Національна політика

Учасники фокус-груп сприймали українську націю як соціо-політичну спільноту – спільноту із сильною соціальною фрагментацією, в якій існують жорсткі межі між нижчими і вищими класами суспільства, багатими й бідними, людьми похилого віку й молоддю. Правляча політична еліта асоціювалася в них з олігархами, урядовцями й священниками. Наприклад, студенти групи III не довіряли жодному з попередніх президентів України й скаржилися на те, що з 1990-х років політична еліта в країні не змінювалася і що вони змушені вибирати в парламент тих самих людей знову й знову. Учасники групи III скаржилися також на те, що політична еліта України розбагатіла в результаті масової приватизації, що відбулася на початку 1990-х років, залишивши більшість населення України в бідності. А студенти групи I напряду протиставляли олігархів простим українцям. Учасники дослідження також вказували на те, що депутати українського парламенту постійно примножують свої статки та не турбуються про потреби електорату. Як сказав студент у групі I: «Зазвичай ми вибираємо кращого з гірших».

Студенти III групи також наводили приклади священників, які їздять на дорогих автомобілях і будують розкішні вілли. Вони стверджували, що церква в Україні часто працює як комерційна організація, адже церква часто збільшує свої статки, продаючи, наприклад, свічки, декоративні хрестики або хустки для жінок, щоб покрити голову, заходячи до церкви. Ось як студенти III групи висловили свої погляди на стан політики в Україні.

Ведуча: Назвіть головні проблеми українців.

Учасник III-А: Влада.

Учасник III-Б: Дороги.

Учасник III-В: Як то кажуть «дурні й дороги».

Учасник III-Б: Я про це й кажу. Влада.

Учасник III-А: Як то кажуть у приказці, «риба гние з голови»?

Ведуча: А які у нас проблеми з політиками?

Учасник III-В: Вони нічого не роблять, не виконують свою роботу.

Учасник III-Г: Вони не діють в інтересах людей, які їх обрали.

Учасник: III-Б: Вони діють лише у власних інтересах.

Учасник: III-Г: Деякі люди поділяють Україну на сфери впливу для підтримки свого бізнесу й інтересів.

Студенти протиставляли політичну еліту країни «простому народу», який, на їхню думку, живе переважно в поганих умовах. Студенти III групи були в першу чергу стурбовані становищем літніх людей. Вони зазначили, що літні люди змушені оплачувати великі рахунки за опалення, на які їхньої пенсії просто не вистачає. Студенти також стверджували, що існують деякі відмінності в політичній позиції молодого й старшого поколінь в Україні. Для підтвердження вони наводили приклади суперечок, які мали зі своїми бабусями й дідусями. Студенти I групи пояснювали, що ця проблема пов'язана з різними поглядами літніх і молодих людей на сучасну політику в Україні. Наприклад, для старшого покоління, яке народилося в Радянському Союзі, радянські часи асоціюються з безкоштовними квартирами, які держава надавала громадянам, низькими цінами на споживчі товари й безкоштовною освітою. Але студенти стверджували, що вони не жили в ту епоху і не дуже хотіли б її пережити.

Однак студенти також нарікали на те, що саме старше покоління часто визначає сутність політики в Україні. Наприклад, студенти III групи пояснювали, що, оскільки літні люди дуже бідні й живуть на невеликій пенсії, вони часто підтримують корумпованих політиків-популістів, які обіцяють під час виборчих кампаній підвищити їм пенсії. Студенти в цій групі були також переконані, що літні люди теж несуть відповідальність за спалах збройного конфлікту на сході України, адже вони помітили, що саме бабусі («бабушки» на «суржику», яким розмовляли всі учасники) підтримували нелегітимний референдум так званої Донецької народної республіки (ДНР). Студенти відзначили, що в Донецьку літні жінки проводили мітинги, кричали, що хочуть померти в Росії, і розмахували сепаратистськими прапорами. У цьому контексті між учасниками групи III розгорілася суперечка про те, чи повинні літні люди мати право голосу. Одна студентка особливо наполягала на позбавленні літніх людей права голосу, аргументуючи свою думку тим, що літні люди не розуміють природи української політики як такої і не повинні визначати майбутнє молодого покоління. Інші студенти в групі рішуче заперечували її думку, стверджуючи, що похилий вік не означає, що старше покоління не розуміє сутності політичних процесів в країні, що голосування є

фундаментальним правом і що літнім людям повинно бути дозволено висловлювати свою політичну позицію в інтересах своїх онуків. Дискусію, що відбулася в групі III, проілюструє такий уривок.

Учасник III-В: Я помітив, що голосувати прийшли в основному літні бабусі. Це для них була можливість на людей подивитись і себе показати.

Учасник III-Б: Так, зазвичай вони надивляться телевізор, а потім обговорюють побачене на лавках перед своїми будинками.

Учасник III-А: Але в нас немає ніяких підстав забороняти їм це робити.

Учасник III-В: Справді, не маємо.

Учасник III-А: Але чому бабуся не повинна мати права голосу? Так, вона дивиться телевізор, але і ти теж.

Учасник III-Г: Бабуся має право на власну думку.

Учасник III-А: Ти не можеш заборонити їй голосувати.

Учасник III-Б: Але вона вже прожила своє життя й заробила пенсію.

Учасник III-А: То й що? Поховати її живцем?

Незважаючи на погані умови життя українського населення, студенти вважали, що громадянське суспільство відіграє важливу роль у політичному та соціальному житті країни. За словами молодих людей, особливо це було помітно під час Євромайдану й тривалої підтримки військових операцій уряду на Сході країни (так званої АТО, антитерористичної операції, яка тривала до весни 2018 року). Студенти III групи наводили приклади волонтерів, які допомагають дитячим будинкам або збирають пожертви для солдатів у зоні АТО. У контексті українського громадянського суспільства багато студентів II групи погодилися, що участь громадян у політичному процесі, який студенти називали «патріотизмом», є ключовим фактором успішного політичного розвитку й економічного процвітання країни. Коли одна зі студенток II групи зізналася, що через низький рівень життя в Україні вона не вважає себе великою патріоткою й насправді хотіла б емігрувати, однокурсники почали їй докоряти, адже були розчаровані її небажанням працювати для країни.

Описуючи відносини між державою і суспільством, один студент з II групи відзначив різницю між українським і російським громадянським суспільством, пояснивши, що українці добре розуміють свою важливу роль у політичному житті країни й часто оскаржують рішення політиків, в той час як росіяни більш пасивні й

схильні виконувати рішення держави. Між студентом і ведучою відбувся такий діалог.

Учасник П-Б: Напевно, різниця між звичайним українцем і росіянином полягає у тому, що українець має почуття приналежності до українського суспільства й бере активну участь у суспільному житті країни.

Ведуча: А росіяни ні?

Учасник П-Б: Ні, вони теж беруть участь, але роблять це якось безхребетно.

Ведуча: Що ви маєте на увазі?

Учасник П-Б: Я думаю, що там все вирішується зверху. Існує своя ієрархія, як у курнику. Коли головний півень віддає накази, тоді інші кури можуть підійти до годівниці. Я вважаю, що росіяни слабкі, як ті кури. Вони не мають власної думки. Вони бояться висловити свою точку зору. Вони пригнічені. Їм кажуть, що робити, а вони виконують. Це можна простежити протягом усієї російської історії. І для політиків це дуже зручно.

Ведуча: Яких політиків?

Учасник П-Б: Російських політиків. Це було зручно для Сталіна, тепер для Путіна.

Не всі студенти погодилися з тим, що громадянське суспільство в Україні працює в інтересах простих людей. Кілька студентів III групи були стурбовані тим, що деякі учасники Євромайдану й збирачі пожертвувань для української армії працювали для своєї особистої вигоди й віддавали благодійним організаціям лише невелику частину зібраних ними коштів. Такий же скептицизм в III групі виник стосовно протестувальників Євромайдану. У той час як деякі студенти твердо вірили, що протестувальники боролися проти режиму колишнього президента Януковича, інші стверджували, що деякі робили це за гроші. Студенти помітили таку ж фінансово вмотивовану модель поведінки людей, як у випадку, коли вони «продають свої голоси» під час виборів. Студенти мали на увазі практику, коли виборці приймають гроші або матеріальні подарунки від кандидатів, які балотуються на політичні посади. Що стосується суспільно-політичного порядку в Україні, то студенти відзначили, що політичні погляди українців відрізняються залежно від регіону. Група I звернула особливу увагу на регіональний аспект правління колишнього президента Януковича, який був родом з Донецька. Учасники групи критикували українців на Сході країни, які вважають Крим і Схід України російськими, і стверджували, що таких людей не можна вважати українцями.

Студенти груп II й I також стверджували, що різні політичні погляди розділяють українських громадян, особливо коли йдеться про ставлення людей до відносин України з Росією та Європейським союзом (ЄС). Студенти стверджували, що в той час як деякі українці бачать свою країну частиною Європи та ЄС, інші прагнуть тісного союзу з Росією. На підтримку цієї думки студенти III групи розповіли кілька сімейних історій, в яких члени родини не розмовляли одне з одним через те, що підтримували різні українські політичні партії. Така ситуація була в багатьох українських сім'ях під час Помаранчевої революції 2004-05 років, коли одні підтримували Віктора Ющенка, а інші Віктора Януковича в боротьбі за пост президента. Студенти у фокус-групах наводили також й інші приклади розділення громадської думки в Україні, наприклад розпад сімей після революції Євромайдану та анексії Криму Росією. У деяких родин виникали конфлікти між проросійськими і проукраїнськими членами сім'ї.

Національна культура

Студенти у фокус-групах зазначили, що специфічні культурні традиції є невід'ємною частиною української національної спільноти. Як приклад вони наводили носіння вишитої сорочки («вишиванки»), святкування весіль або свята Івана Купала, дотримання релігійних традицій на Різдво й Великдень, участь у таких державних святах, як День незалежності, День Конституції, День прапора. Також студенти згадували вживання сала й горілки. Студенти в групі III згадали популярну сьогодні вишиванкову ходу, коли люди одягаються в традиційні українські вишиванки й проходять вулицями міста. За словами опитаних, за останні кілька років українці стали більше цінувати всі ці «патріотичні» традиції, особливо після Євромайдану й актів агресії з боку Росії. Студенти I групи згадали останнє святкування Дня Незалежності України, яке продемонструвало високий рівень патріотизму в Україні: люди носили вишиванки, щоб показати свою підтримку українським солдатам, які воюють на Сході країни. Один студент з цієї групи сказав так: «Не важливо, де ти народився і хто ти в Україні. Найголовніше – це почуття патріотизму, тобто розуміння української культури й бажання більше дізнатися про її походження». У той же час молоді люди погоджувалися, що українські культурні традиції відрізняються в різних регіонах України. Студенти в групі I згадали, що, наприклад, Масляну (рос. «масленица»), частіше святкують на Сході країни, тоді як Різдво з традиційними щедрівками є найпопулярнішим святом в західних областях України.

Святкування християнських свят вважається ще однією українською культурною традицією, що відрізняє українську національну спільноту. Студенти I і III груп погодилися з тим, що в сучасній Україні існує багато різних релігій і вірувань і що люди можуть вибирати між ними (як приклади студенти наводили християнство (православ'я й католицизм), іслам, баптизм і буддизм) або залишатися атеїстами. Православна релігія, здається, не відігравала важливої ролі в їхньому визначенні української нації. Лише один з дванадцяти учасників вказав православ'я як важливий критерій приналежності до української нації (Табл. 2). Однак студенти вважали, що найпоширенішими релігійними традиціями, що об'єднують українців, є святкування Великодня та Різдва з родиною в церкві. Студенти групи III дійшли висновку, що більшість українців є християнами й що християнство фактично визначає українську національну спільноту, хоча деякі студенти в цій групі рішуче виступали проти хрещення маленьких дітей, яке часто нав'язується старшим поколінням. Вони стверджували, що люди повинні мати можливість вільно вибирати свою релігію в дорослому віці.

У групах III й I розгорілися палкі суперечки стосовно того, чи можна з часом перейняти українські культурні традиції протягом життя, чи вони передаються від батьків до дітей. У I групі студент стверджував, що людина, яка отримала українське громадянство, не є справжнім українцем. Він заявляв, що для того, щоб вважатися українцем, людина повинна народитися в Україні й прожити більшу частину свого життя в ній. Інші студенти в цій групі виступали проти цієї точки зору, наводячи приклади українців, які емігрували до США. Діти цих емігрантів, які народилися за кордоном і перейняли українські традиції від своїх батьків, також могли вважатися українцями. Деякі студенти з групи III стверджували, що «є речі, які передаються у спадок на генетичному рівні», і що неможливо просто стати українцем, навіть отримавши українське громадянство. Ці студенти погоджувалися в тому, що українська національність здобувається від батьків-українців. Інші студенти III групи рішуче виступали проти цієї думки, стверджуючи, що для того, щоб бути українцем, не обов'язково мати батьків українців, достатньо мати патріотичні почуття до України. Ці студенти наводили як приклад іноземців, які переїхали до України. Вони дотримуються українських культурних традицій, а тому можуть вважатися українцями. Ці студенти погоджувалися, що те саме можна сказати про українців, які народилися в США й продовжують дотримуватися українських традицій. Ось уривок з обговорення в групі III.

Ведуча: Що потрібно зробити, щоб стати українцем?

Усі: Стати?

Ведуча: Наприклад, людині, яка не народилася українцем. Іноземцю, який отримав українське громадянство.

Учасник III-Б: Але він ніколи не стане українцем!

Ведуча: Ніколи?

Учасник III-А: Це не можливо.

Учасник III-Г: Ні, можливо, якщо людина спілкуватиметься з українцями й перейме український спосіб життя.

Учасник III-А: Але ці люди мають інший менталітет. Людина завжди буде пов'язана зі своєю Батьківщиною. У вас повинен бути цей зв'язок із самого початку, а це означає, що людина не може повністю змінитися.

Одним з найкращих прикладів такого ходу думок була дискусія в групі III про спільного знайомого, який мав північнокавказьке походження, але з дитинства жив в Україні зі своїми батьками. Хоча деякі студенти стверджували, що він не може вважатися українцем (або, принаймні, справжнім українцем), адже він також слідує деяким культурним традиціям, переданим йому від батьків, інші стверджували, що він є справжнім українцем, оскільки прожив в Україні все своє життя й перейняв українську культуру. Згідно даних в таблиці 2 десять з дванадцяти учасників фокус-групи назвали показником приналежності до української нації «відчуття того, що ти українець».

Для деяких студентів культурний аспект української ідентичності втілювався в їхньому розумінні відносин між чоловіком і жінкою. Вони уявляли ці відносини у традиційному вигляді, коли чоловіки відіграють роль воїнів і борців за свободу, а жінки оберігають домашнє вогнище. Деякі студенти III групи пов'язували українців насамперед з такими історичними постатями, як козаки, воїни XVII-XVIII століть, які боролися за українське самовизначення. Інші історичні особистості, яких студенти називали українцями, також були чоловіками. Серед них були кобзарі, які виконували традиційні українські пісні на музичному інструменті під назвою «кобза», український поет XIX століття Тарас Шевченко та філософ Григорій Сковорода. Одна з учасниць першої групи метафорично уявляла Україну в образі жінки, одягненої в традиційне українське вбрання, яка очікує повернення чоловіка додому до вечері після роботи в полі. Цю жінку вона описувала як працювиту дружину й мати.

Усі учасники I і III груп погодилися, що українська мова повинна бути державною мовою в Україні, хоча люди повинні мати право вільно

розмовляти іншими мовами, в тому числі російською. Згідно з даними, наведеними в таблиці 2, сім з дванадцяти учасників вважали знання української мови важливим критерієм для того, щоб вважатися українцем. У цьому плані студенти III групи зазначили, що Україна – це регіонально різноманітне суспільство, де люди розмовляють багатьма діалектами, а саме «суржином» в Полтаві, російською мовою в північних, східних і південно-східних українських містах, наприклад в Харкові, Одесі, Херсоні й Чернігові, та українською в західноукраїнських містах, наприклад у Львові, Тернополі й Луцьку. Студенти стверджували, що незалежно від того, якою мовою розмовляють люди в цих регіонах, усі вони мають повне право вважатися українцями. Однак студенти в групі I погоджувалися з тим, що люди, які розмовляють українською, дотримуються українських традицій і поважають українську культуру, можуть більшою мірою вважатися українцями. Для прикладу ось уривок суперечки, що виникла в групі I.

Учасник III-A: Кожен, хто живе в Україні, має свої особливості: один говорить українською, другий «суржином», а третій російською. Але коли мова заходить про традиції, ті, хто говорить українською, більш схильні дотримуватися українських традицій. Це мешканці Західної України. Я згоден, що «душевно» вони більшою мірою українці, ніж мешканці Півночі, Півдня чи Сходу України. Проте все залежить від людини.

Ведуча: В якому сенсі вони більшою мірою українці?

Учасник I-A: В духовному. Вони більше шанують українську культуру й традиції, носять вишиванки, дотримуються цих традицій більше, ніж в інших регіонах. Або якщо взяти, наприклад, події на Майдані. Коли я був там у лютому та березні, більшість людей були зі Львова, Ужгорода та Івано-Франківська. Якщо порівняти жителя Західної та Східної України, то це будуть дві різні людини в плані спілкування й розуміння того, що таке Україна, кого можна вважати українцем, що таке українські традиції і культура.

Національний менталітет

На думку учасників фокус-груп, ще однією особливою рисою приналежності до української нації є володіння специфічними рисами характеру й певним складом розуму, або «менталітетом» за їхніми словами. Студенти зійшлися на думці, що те, як українці сьогодні протистоять російській агресії, показує, що вони волелюбний народ. Один студент з II групи стверджував, що «українці дуже вперті, вони впруться рогами й опиратимуться до самого кінця». Вони

стверджували, що ця риса найяскравіше проявилася під час Революції Гідності в 2013-14 роках. Учасники I та III груп погоджувалися, що ці риси характеру можна простежити протягом української історії до тих часів, коли українці боролися проти російського чи польського гніту. У III групі учасники пов'язували український рух опору з іноземною агресією та з такими українськими історичними діячами, як поет Шевченко, козаки чи дисиденти пізньорадянського періоду. Серед типових рис характеру українців студенти згадували також хитрість та скромність (називали їх «простими»).

У зв'язку з цим в групі II розгорілася запекла дискусія про те, наскільки відрізняються риси характеру українців, які проживають на Сході та Заході країни. У той час як деякі студенти в цій групі називали українців західних областей (наприклад мешканців Львова й Тернополя) більш доброзичливими й готовими прийти на допомогу ніж українці інших регіонів, інші стверджували, що українці в центральних регіонах України (наприклад мешканці Полтави) також доброзичливі й готові прийти на допомогу. Учасниця другої групи навела приклад зі своєї сім'ї. Під час хрещення своєї двоюрідної сестри в Західній Україні, вона помітила, що в церкві люди були добрими та богобоязливими, проте, вийшовши з церкви, дивилися один на одного з якоюсь ненавистю. Інша учасниця II групи не погоджувалася з тим, що українці, які живуть у Західній Україні, «дволикі». Вона розповіла, що деякий час працювала в кафе в частині Луганської області, підконтрольній Україні. Військові з Тернопільської та Житомирської областей, які там обідали, здалися їй дуже «душевними». Третя учасниця II групи згадувала, що коли вона була на весіллі родичів у Львівській області, то завела кілька хороших друзів і тому дотримувалася думки, що люди в Західній Україні більш відкриті й доброзичливі, ніж в інших регіонах країни.

Спільними для українців рисами студенти вважали також патріотизм, любов та повагу до України й українців, а також знання української історії та мови. Рисою, яку студенти хотіли б виховати в українському суспільстві, стало співчуття або «людяність» мовою учасників. Вона проявляється, наприклад, в турботі про літніх людей і довілля. У групі I як приклад патріотизму також наводилося повстання проти корумпованого політичного режиму під час Євромайдану в Києві й боротьба, яку ведуть українські солдати на Сході України. Коли ведучий запитав учасницю I групи, чи вважає вона себе україночку, вона відповіла: «По-перше, я громадянка України, а по-друге, я патріот своєї держави. Я живу відповідно до українських моральних цінностей, я добре ставлюся до людей і не маю негативного ставлення до своєї країни й українського населення, а ще я люблю Україну й український народ».

Студенти I та II груп не були впевнені в тому, якою мірою українські емігранти все ще можуть вважатися українцями. Якщо українські емігранти вносили свій внесок у розвиток України, то їх все ще вважали патріотами України. Проте українців, які забули своє українське походження, які вважають, що українці не мають своєї історії й культури та не люблять свою країну, студенти українцями не вважали. Це добре показує наступний уривок з обговорення в II групі.

Ведуча: Чи можна вважати українцями людей, які емігрують з України?

Учасник II-A: Думаю, що ні.

Учасник II-B: Думаю, що можна. Якщо ти, наприклад, живеш в іншій країні, але все ще любиш Україну. Я вважаю, що ми не повинні вважати їх чужинцями тільки тому, що їхнє життя склалося саме так.

Учасник II-A: Я думаю, що бувають різні ситуації. Якщо ви покинули Батьківщину заради безпеки своєї сім'ї, наприклад, якщо ви біженець, то це зрозуміло. Але якщо ви хочете виїхати з України тільки для того, щоб жити в іншій країні, то вас не можна вважати патріотом.

Учасник II-B: Окей, не патріотом, але ця людина все ще залишається українцем.

Учасник II-A: Так, українцем, але дуже умовно. Не можна сказати напевне.

Учасник II-B: Не можна вважати «зрадниками» всіх, хто виїхав за кордон Батьківщину не вибирають, так само, як не вибирають батьків, ви можете залишити країну, але ви повинні допомагати своїм батькам, ви повинні піклуватися про свою країну й сім'ю, яку тут залишили. Живучи за кордоном, ви повинні говорити про свою країну тільки позитивно. Ви повинні любити її й вважати Батьківщиною тільки свою рідну країну. Тоді ви будете патріотом, а не зрадником, навіть якщо живеде деінде. Тоді це не зрада. Але якщо людина тікає від своїх проблем, говорить іншим, що її країна паршива й нерозвинена, якщо їй наплювати на свою країну, то її можна вважати зрадником.

Студенти вважали, що українці мають право на суверенну державу, незалежну від Росії. Згідно з даними, наведеними в таблиці 2, вісім з дванадцяти учасників виявляли повагу до незалежності України та одинадцять з дванадцяти учасників заявляли, що повага до української держави та законів – це важлива умова для того, щоб вважатися українцем. Студент II групи висловився так: «Для України зараз головне не відступати, не зволікати, не дозволяти себе захопити. Ми повинні зрозуміти, що через п'ять-десять років усі вважатимуть

себе українцями й не захочуть об'єднуватися з Росією або взагалі мати щось спільне з цією країною». Студенти II та III груп погодилися з тим, що нещодавні події, пов'язані з російською агресією, призвели до українського національного відродження та усвідомлення того, що Україна не залежить від Росії. Наявність спільного ворога сприяла консолідації української нації та збереженню її державності. У той же час деякі студенти сумнівалися в щирості таких патріотичних почуттів. У II групі студенти звернули увагу на те, що в Україні патріотизм досяг нечуваного рівня після початку війни на Донбасі в 2014 році, коли виникла реальна загроза суверенітету України. Тому вони задумалися, чому патріотизму не існувало в українському суспільстві до цього моменту. Студенти III групи стверджували, що консолідацію української нації не можна вимірювати такими «патріотичними» діями, як розмахування національним прапором, крики «Слава Україні!» або фарбування нігтів у кольори українського прапора. Учасники групи III вважали, що для цього потрібно дійсно працювати заради забезпечення позитивних змін у країні, наприклад брати участь у політичному житті.

Таблиця 2. Що потрібно для того, щоб бути справжнім українцем? (Загальна кількість відповідей)

Категорії	Група I	Група II	Група III
відчувати себе українцем	4	2	4
прожити більшу частину свого життя в Україні	1	0	0
розмовляти українською мовою	2	3	2
мати українське громадянство	2	0	1
мати батьків-українців	0	1	2
поважати українську державу та її закони	4	3	4
поважати незалежність України	4	1	3
бути православним	1	0	0
народитися в Україні	2	0	2
інше	1: бути патріотом	1: брати участь у політичному житті країни	0

ОБГОВОРЕННЯ ТА ВИСНОВКИ

У цій статті аналізується те, як молоді українці сприймають свою національну спільноту і кого вони вважають українцями в контексті політичних і соціальних змін, що відбулися після Євромайдану 2013-14 років. Під час дискусій у фокус-групах з'ясувалося, що молодь України пов'язує свою націю з трьома специфічними рисами: соціально-політичний лад, культура й менталітет. Перша тема пов'язана з соціальною роздробленістю українського суспільства, у якому існує величезна прірва між політичним керівництвом країни й простими людьми. Крім цього, молоді люди уявляли українську національну спільноту з точки зору особливих культурних традицій, до яких відносилися не тільки традиційні свята, кухня чи одяг, але й релігія, стать і мова. Визначаючи українську націю в плані конкретних моральних цінностей, студенти посилалися на національні риси характеру українців та їхню відданість Україні як суверенній державі, незалежній від Росії.

За допомогою такого аналізу це дослідження доповнює наукові праці про популярні уявлення щодо національної ідентичності в інших країнах. Наприклад, у своєму дослідженні дискурсивного формування австрійської нації Рут Водак (Ruth Wodak) та її колеги визначили, що у фокус-групах (в рамках масштабнішого дослідження) найпомітнішими категоріями австрійської національної ідентичності стали політичні та економічні досягнення, культурні особливості (наприклад мова, менталітет і поведінка), спільне політичне минуле та нейтралітет Австрії, а саме її неприєднання до НАТО або інших військово-політичних блоків (106-45). У дослідженні Ноли Пурді (Nola Purdie) та Линн Вілс (Lynn Wilss) про те, що означає бути австралійцем, показано, що у своїх есе школярі асоціювали австралійську націю з національним та особистим благополуччям, демократією, особистими рисами характеру, навколишнім середовищем, спортом, громадянством та різноманіттям культур і способу життя (72).

Поняття, за якими українські студенти характеризують українську націю (як-от відмінність між поколіннями, регіоналізм і патріотизм), виходять за рамки вищевказаних тем. Це дослідження виявило наявність відмінностей між поколіннями в сучасній Україні. Дані, зібрані під час обговорень у фокус-групах, показують, що молодь в Україні часто протиставляє себе старшому поколінню. Для них старше покоління, яке виросло в Радянському Союзі, асоціюється з бідністю, релігійністю і проросійськими настроями. Будучи громадянами незалежної України, молоді українці вважають, що мають більше свободи у своєму житті. Водночас студенти виявляли повагу до літніх людей та відводили родині (бабусям, дідусям та батькам) важливу

роль у передачі української національної ідентичності, особливо в ситуаціях, коли українці емігрують до інших країн. Роль української молоді після Євромайдану також залишається неоднозначною. У той час як деякі люди взяли на себе роль рушійної сили політичних змін, інші все ще не довіряють політичній еліті країни. Це узгоджується з висновками попередніх досліджень політичних уподобань молоді в Україні. Дослідження, що вивчали роль молоді під час Помаранчевої революції 2004-05 років та Євромайдану 2013-14 років, виявили, що сьогодні молоді українці беруть активну участь в громадянському житті країни (наприклад, створюють різні неурядові організації й добровільно допомагають біженцям з Донбасу), проте мають мало можливостей увійти у велику політику. Відповідно, вони все ще дезорієнтовані і недовіряють політичній еліті країни (Petir (Röthig), Дюк (Diuk), Мангас (Mangas)).

Це дослідження також показало, що регіональне розмаїття відіграє ключову роль у визначенні української нації. Регіоналізм вже давно був предметом дискусій у дослідженнях української національної ідентичності. Сьогодні Україна охоплює території, які історично входили до складу інших держав. З кінця XVIII до початку XX століття українці знаходилися під владою Габсбурзької та Російської імперій. Після Першої світової війни українські території були розділені між Польщею, Румунією, Чехословаччиною та Радянським Союзом. Закарпаття, Буковина й Галичина ввійшли до складу радянської України тільки на початку Другої світової війни, а Крим остаточно став частиною України в 1954 році (Попсон (Popson)). З огляду на ці історичні факти можна чітко зрозуміти причини регіональних відмінностей, що існують серед українського населення. Така вагома роль регіоналізму в політиці української національної ідентичності призвела до наукової дискусії, в ході якої деякі вчені дотримуються думки, що існує «дві України», Західна та Східна відповідно, в той час як інші заперечують таке твердження й вважають, що український регіоналізм – це набагато складніше поняття (Журженко (Zhurzhenko), Шпорлюк (Szporluk), Грицак (Hrytsak), Рябчук (Riabchuk), Роджерс (Rodgers)).

Амбівалентний аспект української національної ідентичності чітко простежувався під час обговорень у фокус-групах. Учасники з повагою ставилися до регіональної різноманітності в Україні, асоціюючи певні регіони з відмінностями в мові, культурних традиціях чи політичній культурі. Однак учасники дискусії вважали західноукраїнські області більш українськими, ніж східні та південно-східні. Як приклади вони наводили використання населенням української мови, святкування традиційних українських свят (наприклад, Різдва й Великодня), володіння такими національними рисами характеру, як

дружелюбність і співчуття, а також бажання покращити політичний режим в Україні. Учасники були схильні вважати українців зі східних регіонів прихильниками союзу України з Росією, що різко контрастувало з політичною позицією студентів у фокус-групах.

Молоді люди у фокус-групах також визначали українську націю на основі патріотизму, розділяючи українське населення на патріотів та непатріотів. Визначення членства в українській громаді на основі патріотизму описується в наукових роботах про етнічне та громадянське державотворення, де перше часто має негативну конотацію, а друге – більш позитивну, що більшою мірою асоціюється з патріотизмом, ніж з націоналізмом (Кузіо (Kuzio), «Націоналізм в Україні» («Nationalism in Ukraine»)). У кількох попередніх дослідженнях про Україну обговорювалася застосовність цих концепцій до України. Деякі вчені стверджують, що пострадянське керівництво в Україні проводило етнокультурний проект державотворення, де велика роль відводилася українській етнічній приналежності, а інші стверджують, що в Україні також відбулося формування громадянської спільноти (Кузіо (Kuzio), «Націоналізм в Україні» («Nationalism in Ukraine»), Брубейкер (Brubaker), Кузіо (Kuzio), «Націоналістичні держави» («Nationalistic states»), Шульман (Shulman)). В описаних фокус-групах, молоді учасники визначали українську націю з точки зору як етнічного, так і громадянського націотворення. З одного боку, молоді люди стверджували, що українцем можна бути лише народившись в Україні або успадкувавши українські культурні традиції від батьків українського походження. Цим самим вони наголошували на важливості спільного етнокультурного походження. З іншого боку, студенти стверджували, що ці традиції можна перейняти за життя і що українське громадянство потрібно надавати тим, хто дотримується українських традицій і хто, на їхню думку, є патріотами України. За уявленнями студентів, патріотизм – це прояв гордості, любові й вірності українській державі, дотримання українських культурних традицій, готовність працювати задля розвитку країни та повага до української державності.

Така точка зору, що вказує на важливість громадянських цінностей у визначенні української національної спільноти, виражається і у ставленні студентів до української діаспори. Студенти стверджували, що українців, які живуть за кордоном, можна ідентифікувати як українців, адже вони мають таке ж культурне походження й вважають українську націю політичною спільнотою. На думку учасників фокус-груп, українські емігранти, які не пишуться Україною, перестають бути українцями. Учасники наголошували, що для національної ідентифікації набагато важливіше відчувати себе українцем, поважати українську державу, її закони та незалежність, аніж мати батьків

українського походження, розмовляти українською мовою й мати українське громадянство.

У підсумку слід зазначити, що необхідно проводити подальші дослідження концепцій української державності відповідно до етнічних, лінгвістичних та гендерних особливостей учасників фокус-груп. Крім цього, необхідно дослідити ієрархію ідентичностей, тобто який тип ідентичності переважає серед молоді (місцева, регіональна чи європейська). Нарешті, цікаво було б дослідити, як дискурс молоді про національну ідентичність перетинається з іншими дискурсами, наприклад про шкільну освіту, ЗМІ або політику. Ця стаття відкриває шлях для подальшого вивчення уявлень молоді про національну ідентичність в Україні.

Список використаної літератури

- Anderson, Benedict. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, 2006.
- Barbour, Rosaline. *Doing Focus Groups*. Sage Publications, 2007.
- Billig, Michael. *Banal Nationalism*. SAGE, 1995.
- Brubaker, Rogers. *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge UP, 1996.
- Calhoun, Craig J. *Nationalism*. Open UP, 1997.
- Chatterjee, Partha. *The Nation and Its Fragments—Colonial and Postcolonial Histories*. Princeton UP, 1993.
- Diuk, Nadia. «Youth As an Agent for Change: The Next Generation in Ukraine». *Demokratyzatsiya*, vol. 21, № 2, 2013, pp. 179-96.
- Finlayson, Alan. «Ideology, Discourse and Nationalism». *Journal of Political Ideologies*, vol. 3, № 1, 1998, pp. 99-118. DOI: 10.1080/13569319808420771
- Fournier, Anna. «From Frozen Conflict to Mobile Boundary: Youth Perceptions of Territoriality in War-Time Ukraine». *East European Politics and Societies*, vol. 32, № 1, 2018, pp. 23-55. DOI: 10.1177/0888325417740627
- Hrytsak, Yaroslav. «National Identities in Post-Soviet Ukraine: The Case of Lviv and Donetsk». *Harvard Ukrainian Studies*, vol. 22, 1998, pp. 263-81.
- Kitzinger, Jenny. «The Methodology of Focus Groups: The Importance of Interaction between Research Participants». *Sociology of Health & Illness*, vol. 16, № 1, 1994, pp. 103-21.
- Kulyk, Volodymyr. «National Identity in Ukraine: Impact of Euromaidan and the War». *Europe-Asia Studies*, vol. 68, № 4, 2016, pp. 588-608. DOI: 10.1080/09668136.2016.1174980
- . «Shedding Russianness, Recasting Ukrainianness: The Post-Euromaidan Dynamics of Ethnonational Identifications in Ukraine». *Post-Soviet Affairs*, vol. 34, № 2-3, 2018, pp. 119-38. DOI: 10.1080/1060586X.2018.1451232
- Kuzio, Taras. ««Nationalising States» or Nation-Building? A Critical Review of the Theoretical Literature and Empirical Evidence». *Nations and Nationalism*, vol. 7, № 2, 2001, pp. 135-54. DOI: 10.1111/1469-8219.00009
- . «Nationalism in Ukraine: Towards a New Theoretical and Comparative Framework». *Journal of Political Ideologies*, vol. 7, № 2, 2002, pp. 133-61. DOI: 10.1080/13569310220137511
- Mangas, Ana. «Youth in Ukraine: The Motor of Change?» *Eurozine*, 29 Sept. 2016, <https://www.eurozine.com/youth-in-ukraine-the-motor-of-change-2/>. Accessed 7 Sept. 2020.
- Morgan, David L. «Focus Groups». *Annual Review of Sociology*, vol. 22, № 1, 1996, pp. 129-52.
- Onuch, Olga, and Henry E. Hale. «Capturing Ethnicity: The Case of Ukraine». *Post-Soviet Affairs*, vol. 34, № 2-3, 2018, pp. 84-106. DOI: 10.1080/1060586X.2018.1452247
- Onuch, Olga, et al. «Studying Identity in Ukraine». *Post-Soviet Affairs*, vol. 34, № 2-3, 2018, pp. 79-83. DOI: 10.1080/1060586X.2018.1451241
- Özkirimli, Umut. *Theories of Nationalism: A Critical Introduction*. Palgrave Macmillan, 2010.

- Pop-Eleches, Grigore, and Graeme B. Robertson. «Identity and Political Preferences in Ukraine—Before and After the Euromaidan». *Post-Soviet Affairs*, vol. 34, №. 2-3, 2018, pp. 107-118. DOI: 10.1080/1060586X.2018.1452181
- Popson, Nancy. «Conclusion: Regionalism and Nation-Building in a Divided Society». *Dilemmas of State-Led Nation Building in Ukraine*, edited by Taras Kuzio and Paul D'Anieri, Praeger, 2002, pp. 191-207.
- Purdie, Nola, and Lynn Wilss. «Australian National Identity: Young Peoples' Conceptions of What It Means to Be Australian». *National Identities*, vol. 9, №. 1, 2007, pp. 67-82. DOI: 10.1080/14608940601145695
- Riabchuk, Mykola. «Ukraine: One State, Two Countries? With Comments». *Institute for Human Sciences*, 14 Oct. 2002, <https://www.iwm.at/transit-online/ukrainehttps://www.iwm.at/transit-online/ukraine-one-state-two-countries/one-state-two-countries/>. Accessed 7 Sept. 2020.
- Rodgers, Peter. «Understanding Regionalism and the Politics of Identity in Ukraine's Eastern Borderlands». *Nationalities Papers*, vol. 34, №. 2, 2006, pp. 157-74. DOI: 10.1080/00905990600617730
- Röthig, Marcel. «Analyse: Generation Z—eine Analyse der ukrainischen Jugend». *Bundeszentrale für Politische Bildung*, 9 March 2018, <http://www.bpb.de/internationales/europa/ukraine/266023/analysehttp://www.bpb.de/internationales/europa/ukraine/266023/analyse-generation-z-eine-analyse-der-ukrainischen-jugendgeneration-z-eine-analyse-der-ukrainischen-jugend>. Accessed 6 Sept. 2020.
- Sasse, Gwendolyn, and Alice Lackner. «War and Identity: The Case of the Donbas in Ukraine». *Post-Soviet Affairs*, vol. 34, №. 2-3, 2018, pp. 139-57. DOI: 10.1080/1060586X.2018.1452209
- Shulman, Stephen. «Sources of Civic and Ethnic Nationalism in Ukraine». *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, vol. 18, №. 4, 2002, pp. 1-30. DOI: 10.1080/714003618
- Smithson, Janet. «Using and Analysing Focus Groups: Limitations and Possibilities». *International Journal of Social Research Methodology*, vol. 3, №. 2, 2000, pp. 103-19. DOI: 10.1080/136455700405172
- Szporluk, Roman. «Why Ukrainians Are Ukrainians». *Institute for Human Sciences*, 14 Oct. 2002, <https://www.iwm.at/uncategorized/why-ukrainians-arehttps://www.iwm.at/uncategorized/why-ukrainians-are-ukrainians/ukrainians/>. Accessed 7 Sept. 2020.
- Wodak, Ruth, et al. *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh UP, 2009.
- Yuval-Davis, Nira. *Gender and Nation*. SAGE, 1997.
- Zhurzhenko, Tatiana. «The Myth of Two Ukraines». *Eurozine*, 17 Sept. 2002, <https://www.eurozine.com/the-myth-of-two-ukraines/>. Accessed 7 Sept. 2020.